

ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია

ორენოვანი ლექსიკოგრაფიის ისტორია (XVII – XIX საუკუნეები)

ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია ჟამთააღმწერლის სიზუსტით ასახავს როგორც ევროპული ქვეყნების ინტერესს საქართველოსადმი, ისე ქართველი ხალხის სწრაფვასა და დაინტერესებას ევროპული ენებითა და სახელმწიფოებით.

ევროპულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია 1629 წელს იწყება რომში „ქართულ-იტალიური ლექსიკონის“ გამოცემით. ეს წიგნი იმითაცაა საყურადღებო, რომ იგი პირველი ნაბეჭდი წიგნია ქართულ ენაზე. ლექსიკონის შემდგენლები არიან სტეფანო პაოლინი და ქართველი დიპლომატი ნიკიფორე ირბახი. მე-17 საუკუნეში კვლავ გრძელდება ლექსიკოგრაფიული მუშაობა იტალიურ ენასთან მიმართებით. იტალიელი მისიონერი - ბერნარდო მარია ნეაპოლელი, რომელიც თითქმის 10 წელი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა საქართველოში, ადგენს იტალიურ-ქართულ და ქართულ-იტალიურ ლექსიკონებს. აღნიშნული ლექსიკონები სტამბური წესით არ გამოცემულა და ხელნაწერის სახით არსებობს.

მე-17 საუკუნის ქართული ენის ორენოვანი ლექსიკონები ძირითადად იტალიურ ენასთან მიმართებით იქმნება. მეზობელი მაჰმადიანი ქვეყნების აგრესიული პოლიტიკა საქართველოს მიმართ აიძულებდა ქართველებს დახმარება დასავლეთში ეძებნათ და ევროპელებისთვის მიემართათ. თავის მხრივ, რომის კათოლიკური ეკლესია დაინტერესებული იყო მისიონერული ცენტრების დაარსებით აღმოსავლეთში. ისინი დარწმუნებულები იყვნენ, რომ მსგავსი ცენტრების დაარსებით ხელი შეეწყობოდა კათოლიკური სარწმუნოების გავრცელებას. საქართველო მოხვდა იმ ქვეყნებს შორის, რომლებმაც კათოლიკური რომის ყურადღება მიიპყრეს. მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოში რომიდან გამოგზავნეს მისიონერები, რომლებიც საკმაოდ დიდ ინტერესს იჩენდნენ ქართული ენისა და კულტურის მიმართ, სწავლობდნენ ქართულ ენას, რაც, მათი აზრით, ხელს შეუწყობდა კათოლიკობის ქადაგებას და თავისთავად უკეთ გავრცელებასაც. ეს ვითარება ბუნებრივად აისახა მე-17 საუკუნის ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაზე.

მე-18 საუკუნეში კვლავ გრძელდება ქართულ-იტალიური ლექსიკონების შედგენა. კერძოდ, იტალიელმა მისიონერმა, რომლის სახელი არ არის ცნობილი და რომელსაც გორელი ანონიმის სახელით მოიხსენიებენ, სავარაუდოდ 1724 წელს იტალიურ-ქართული ლექსიკონი შეადგინა.

2012 წელს რომის წიგნსაცავებში აღმოაჩინეს აქამდე უცნობი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი. ზოგადად იტალიისა და იტალიური ენისადმი ინტერესი აისახა სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“-ც. როგორც ცნობილია განმარტებებთან ერთად ქართულ სიტყვებს სულხან-საბას ლექსიკონში დართული აქვს ეკვივალენტები სამ ენაზე, მათ შორის იტალიურ ენაზეც.

მე-18 საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ჰოლანდიელი აღმოსავლეთმცოდნის ნ. ვიტსენისა და ქართველი დიდებულის ალ. ბაგრატიონის ქართულ-ჰოლანდიური ლექსიკონი, რომელიც ვიტსენმა დაურთო თავისი წიგნის „ჩრდილოეთ და სამხრეთ თათრეთი“-ს მეორე გამოცემას.

მე-19 საუკუნეში საქართველო რუსეთის იმპერიის ნაწილად იქცა, რაც ასევე აისახა ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაზე. მე-19 საუკუნეში იქმნება მნიშვნელოვანი ორენოვანი ლექსიკონები, ძირითადად რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული. ამ პერიოდს განეკუთვნება ფრანგულ-ქართული ლექსიკონებიც, რაც ასახავს ქართული არისტოკრატის გატაცებას ფრანგული ენით.

მე-17 – მე-18 საუკუნეების მიჯნაზე ორენოვანი ლექსიკონების შექმნის ინიციატორებად და ავტორებად უცხოელები გვევლინებიან. ამ ფონზე კიდევ უფრო კარგად იკვეთება დიდი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა და მის მიერ შექმნილი ლექსიკონი.

ვითარება იცვლება მე-19 საუკუნეში, ჩნდება ქართველ ავტორთა მიერ შექმნილი ორენოვანი ლექსიკონები. მე-19 საუკუნეში ქართული ენა რუსული ენის ორბიტაში ექცევა და რუსული ენის დიდ გავლენას განიცდის. ქართულ ენაში უკონტროლოდ აღწევს რუსული ბარბარიზმები. ამ ფაქტით შეწუხებული ქართველი მწერლები, მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები ცდილობენ შექმნან ლექსიკონები, რომლითაც დაიცავენ ქართული ენის სიწმინდეს. ამ პერიოდში გამოცემული არა ერთი ლექსიკონის წინასიტყვაობაში არის მითითებული ის მოტივი, რისთვისაც ისინი იქმნებოდა, კერძოდ, ქართული ენის სიწმინდის დაცვა.

გარდა რუსული ენისა, ერთადერთი უცხო ენა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, რომელთან მიმართებითაც იქმნება ლექსიკონები მე-19 საუკუნეში, არის ფრანგული ენა. კიდევ ერთი ენა, რომელიც ამ პერიოდში ჩნდება ქართულ თარგმნით ლექსიკოგრაფიაში ლათინური ენაა, რომელიც, უპირატესად, დარგობრივი ლექსიკონების შესადგენად გამოიყენება.

XVII საუკუნის ქართულ-იტალიური და იტალიურ-ქართული ლექსიკონები

ნიკიფორე ირბაჩის და სტეფანო პაოლინის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი

1629 წელს გამოიცა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, რომელიც მნიშვნელოვანია არა მარტო როგორც ლექსიკონი, არამედ როგორც პირველი ნაბეჭდი წიგნი ქართულ ენაზე. მისი ავტორები არიან სტეფანე პაოლინი და ნიკიფორე ირბაჩი. ლექსიკონი გამოიცა კათოლიკური სარწმუნოების გამავრცელებელი საზოგადოების („პროპაგანდა ფიდუ“) მიერ ე.წ. მრავალენოვან სტამბაში („პოლიგლოტა“), რომში.

ლექსიკონი მცირე მოცულობისაა, მასში შესულია 3084 სიტყვა, რომელიც ნაბეჭდი წიგნის 181 გვერდს მოიცავს. სიტყვები ლექსიკონში სამ სვეტადაა წარმოდგენილი. პირველ სვეტში მოცემულია ქართული სიტყვები, მეორე სვეტში მათი ლათინური ტრანსლიტერაცია, ხოლო ბოლო სვეტში – ქართული სიტყვების იტალიური თარგმანებია წარმოდგენილი.

ლექსიკონს დართული აქვს იტალიური სიტყვების საძიებელი გვერდისა და სტრიქონის მითითებით. მეტად დასანანია, რომ ლექსიკონის ქართული ნაწილი სავსეა შეცდომებით. აქ უფრო ხშირია შეცდომით დაწერილი სიტყვები, ვიდრე სწორი ქართული სიტყვები. ლექსიკონს წამმდგარებელი აქვს პაპ ურბან მერვისათვის გაკეთებული მიძღვნა.

ნაშრომის ავტორების შესახებ ინფორმაციას თავად წიგნის დასათაურებიდან ვიღებთ:

“Composto da Stefano Paolini con l'aiuto del M.R.P.D. Nikeforo Irbachi”

DITTIONARIO GIORGIANO E ITALIANO.

COMPOSTO DA STEFANO PAOLINI
con l'aiuro del M.R. P. D. Niceforo Irbachi
Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.

A D V S O D E' M I S S I O N A R I I
della Sagra Congregatione de Pro-
paganda Fide.

I N R O M A,
Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. Fide.
C I D C X X I X.

CON LICENZA DE' SUPERIORI.

A L F A B E T O¹

G I O R G I A N O.

Figura.	Nome.	Potestà.
ა	ან	An a,
ბ	ბან	Ban b,
გ	გან	Ghan gh, come il ג Heb. ghe, ghi.
დ	დონ	Don d,
ე	ენ	En e,
ვ	ვინ	Vin u, consonante.
ზ	ზენ	Zen z, come in Ital. Zefiro.
ჩ	ჩაი	Hai h,
ც	ჩაი	Hhai hh, come il ح Arab.
თ	თან	Than th, come il θ Greco.
ი	ინ	In i,
კ	კან	Kan k,
ლ	ლან	Las l,
მ	მან	Man m,
ნ	ნარ	Nar n,
ო	ონ	On o,
პ	პარ	Par p,
რ	რაი	Rai r,
ყ	ყან	jan j, come in Spagnuolo, hijo.
ს	სან	San s,
ტ	ტარ	Tar t,
უ	უნ	Vn u, Vocale.

A

ჰ

სტეფანო პაოლინი თავისი დროის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი და გამოცდილი მესტამბე ყოფილა. მას “magnifico Stefano Paolini stampore-ს ანუ ბრწყინვალე მბეჭდავს უწოდებდნენ. იგი ერთხანს მედიცის აღმოსავლურენოვან, შემდეგ კი ვატიკანის სტამბაში მუშაობდა. „პროპაგანდა ფიდეს“ გამომცემლობაში კი „პროტოსის“ ანუ

პასუხისმგებელი მბეჭდავის თანამდებობა ეკავა.

ნიკიფორე ირბახი – ქართველი დიდგვაროვანისა და ასევე ცნობილი სასულიერო მოღვაწის, ნიკოლოზ ბერად წოდებული ნიკოლოზ ირუბაქიმე-ჩოლოყაშვილის გვარსახელის იტალიურ ყაიდაზე შემოკლებულ-გადაკეთებული ვარიანტია (ირბაქი ირუბაქიმიდან მომდინარეობს, ირუბაქიმე კი ჩოლოყაშვილის გვარის შტოა). ირბაქი თეიმურაზ პირველის ელჩის მოვალეობას ასრულებდა ევროპაში და პოლიტიკურ მოლაპარაკებებს აწარმოებდა მადრიდსა და რომში.

ქართულ-იტალიური ლექსიკონი, სავარაუდოდ, არ არის ამ ტიპის ერთადერთი ორენოვანი ლექსიკონი, რომელიც დაიბეჭდა ცნობილ სტამბა „პოლიგლოტაში“. მიუხედავად იმისა, რომ ლექსიკონი ქართულ-იტალიურია, იგი იტალიური სიტყვანის მიხედვით უნდა იყოს შექმნილი, რომელიც შემდგომში ითარგმნა ქართულად. სავარაუდოდ ასეთივე იტალიური რეპერტუარით შეიქმნა სხვა ორენოვანი ლექსიკონები იტალიელი მისიონერებისათვის.

ქართველი მეცნიერები დიდ ინტერესს იჩენდნენ აღნიშნული ლექსიკონისადმი, მათ შორის განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს: თ. უთურგაძე და მისი დისერტანტი ნ. ზარიძე, დ. კარიჭაშვილი, მ. თამარაშვილი, ნ. ორლოვსკაია, გ. ჟორდანიას, თ. გამეზარდაშვილი და სხვები. ქართველი ენათმეცნიერების უმრავლესობა ინტერესდებოდა ორი საკითხით: ქართული ბგერების ლათინურად ტრანსლიტერაციის წესებით და ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის ვინაობით.

ქართული სიტყვების ტრანსლიტერაციის წესების კვლევა საფუძვლად დაედო ლექსიკონის ქართული ნაწილის გაშიფვრას. ნ. ზარიძის სადისერტაციო ნაშრომში ლექსიკონის დაახლოებით 80%-მდე არის ავტორის მიერ გაშიფრული.

როგორც აღვნიშნეთ, პაოლინ-ირბახის ქართულ-იტალიური ლექსიკონი სავსეა შეცდომებით, რაც ბუნებრივია, ასევე იწვევდა ქართველი ენათმეცნიერების ინტერესს შეცდომების სისტემატიზაციისადმი. შეცდომების გამომწვევი მიზეზების ძიება არაერთი ქართველი მეცნიერის ნაშრომში გვხვდება.

რამდენიმე მაგალითი პაოლინის ლექსიკონიდან:

1. გაჩიალი gaciáli Tignoso

პირველ სვეტში მოცემულია პაოლინისეული ქართული სიტყვა, შემდეგ მისი ლათინური ტრანსლიტერაცია და შემდეგ მისი იტალიური შესატყვისი.

აღნიშნული სიტყვა ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **ქაჩალი**. სიტყვა სწორად არის გაშიფრული, თუმცა იტალიური სიტყვის ქართული შესატყვისია **საძაგელი**.

2. ბრიკუი bríkui Troppo

პირველ სვეტში მოცემულია პაოლინისეული ქართული სიტყვა, შემდეგ მისი ლათინური ტრანსლიტერაცია და შემდეგ მისი იტალიური შესატყვისი.

აღნიშნული სიტყვა ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **ბრიყვი**. სიტყვა სწორად არის გაშიფრული, თუმცა იტალიური სიტყვის ქართული შესატყვისია **მეტისმეტი, გადაჭარბებული**.

3. კურივი kurívi Moglie

პირველ სვეტში მოცემულია პაოლინისეული ქართული სიტყვა, შემდეგ მისი ლათინური ტრანსლიტერაცია და შემდეგ მისი იტალიური შესატყვისი.

აღნიშნული სიტყვა ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **ქვრივი**. სიტყვა სწორად არის გაშიფრული, თუმცა იტალიური სიტყვის ქართული შესატყვისია **ცოლი**.

4. თრიგმელი thrigméli Lombi

პირველ სვეტში მოცემულია პაოლინისეული ქართული სიტყვა, შემდეგ მისი ლათინური ტრანსლიტერაცია და შემდეგ მისი იტალიური შესატყვისი. აღნიშნული სიტყვა ნ. ზარიძის მიერ გაშიფრულია, როგორც **თირკმელი**. სიტყვა სწორად არის გაშიფრული, თუმცა იტალიური სიტყვის ქართული შესატყვისია **თეძოები**.

ბერნარდო მარია ნეაპოლელის იტალიურ-ქართული და ქართულ-იტალიური ლექსიკონები

ბერნარდო მარია ნეაპოლელი განეკუთვნება იმ იტალიელ მისიონერთა რიცხვს, რომლებიც აქტიურად მოღვაწეობდნენ საქართველოში XVII-XVIII საუკუნეებში. ბერნარდო მარია ნეაპოლელი ორჯერ იყო საქართველოში რომის პაპის კურთხევით მისიონერული მოღვაწეობის შესასრულებლად. პირველად იგი 1660 წელს ჩამოვიდა, მაგრამ იმავე წელს გაბრუნდა უკან, ხოლო მეორედ ბერნარდო საქართველოში იმყოფებოდა XVII საუკუნის 70-იან წლებში (1670–1679). თითქმის ათი წელი იცხოვრა მან საქართველოში და კარგად შეისწავლა ენა. ბერნარდო ნეაპოლელი მეგობრობდა მეფისწულ გიორგისთან, რომელიც შემდგომში მეფე გახდა – გიორგი მეთერთმეტე. ბერნარდო ნეაპოლელი ღრმად განსწავლული პიროვნება იყო. მან იცოდა თეოლოგია,

ფსიქოლოგია, ლიტერატურა. მისი არქივის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ბერნარდო ნეაპოლელი დაინტერესებული იყო ქართული ლიტერატურით.

ბერნარდო ნეაპოლელს ეკუთვნის ორი ლექსიკონი: 1) ქართულ-იტალიური ლექსიკონი და 2) იტალიურ-ქართული ლექსიკონი.

ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონები არ არის ერთმანეთის იდენტური, ანუ ქართულ-იტალიური ლექსიკონი არ არის იტალიურ-ქართული ლექსიკონის სრული გამეორება. ლექსიკონები არ არის დასრულებული. ქართულ-იტალიური ლექსიკონი შეიცავს 628 გვერდს, იტალიურ-ქართული კი – 360 გვერდს. ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონები არ არის გამოცემული. ისინი ხელნაწერის სახით დაცულია ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში. ამ ლექსიკონების მიკროფილმები ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის საცავში.

ლექსიკონების ქართული ტექსტი დაწერილია მხედრული ასოებით, სიტყვები დალაგებულია ანბანთრიგზე. ლექსიკონის ტექსტში ბევრგან ვხვდებით ცარიელ ადგილებს, რომლებიც, სავარაუდოდ, ახალი სიტყვებისა და მათი თარგმანებისათვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. ასეთი ადგილები განსაკუთრებით ბევრია ქართულ-იტალიურ ლექსიკონში. ზოგჯერ მთელს სვეტში მხოლოდ ორი სიტყვა წერია, ზოგჯერ ერთიც კი. სწორედ ეს არის მიზეზი ამ ორ ლექსიკონს შორის გვერდების რაოდენობის ასეთი მკვეთრი განსხვავებისა. იტალიურ-ქართული ლექსიკონი ორი ნაწილისგან შედგება: შავად ნაწერი და გადათეთრებული ვარიანტებისაგან. ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონებს არა აქვს რაიმე თეორიული შესავალი ენაზე, მის გრამატიკულ წესებზე.

ლექსიკონებში დიალექტური მასალა საკმაოდ ვრცლადაა წარმოდგენილი. მწიგნობრული ფორმების გვერდით საკმაოდ ხშირად არის გამოყენებული ქართლური დიალექტის ნიმუშები (ცნობილია, რომ ბერნარდო ნეაპოლელი ძირითადად ქართლში, კერძოდ გორში იყო), არის აგრეთვე რაჭული, გურული, იმერული ლექსიკონის ნიმუშები. მაგ.:

ბზუკი (გურ.) – წყლული, მუწუკი,

მოლოქი (რაჭ., გურ., იმერ.) – მხალეული მცენარე,

ბაბასილო (რაჭ.) – ქათმის ავადმყოფობა და ა.შ.

განსაკუთრებული ყურადღება მეტყველების ნაწილებიდან დათმობილია

ზმნისთვის. ბერნარდო ნეაპოლელი ხშირად მიმართავს უღლების ფორმათა შემოკლებას. სიტყვა-სტატის დასაწყისში გამოტანილი ფორმის შემდეგ იგი აღნიშნავს მხოლოდ ზმნისწინს (თუ იგი აქვს ზმნას), პირის ნიშანს და გვარის ან ქცევის ნიშანს, ზმნის ძირი კი აღარ მეორდება. მაგ.: „მეუბნების, გე, ე“ – ეს ასე უნდა წავიკითხოთ: „მეუბნების, გეუბნების, ეუბნების“.

ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონებში ვხვდებით საკუთარ სახელებსაც. მაგ.: ავლაბარი, სთამბოლი და ა.შ.

იტალიაში დაბრუნებისას ბერნარდომ თავისი ლექსიკონები თან წაიღო, ალბათ იქ აპირებდა მათ დასრულებას და გამოცემას. იტალიაში დაბრუნებული ბერნარდო ნეაპოლელი ტორე დელ გრეკოს კაპუცინელთა მონასტერში დამკვიდრდა, სადაც მისი ხელნაწერები 1936 წლამდე ინახებოდა, ხოლო 1936 წლის შემდეგ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნეაპოლის ეროვნულ ბიბლიოთეკას გადაეცა. 1681 წელს გამოიცა მისი ქართულად ნათარგმნი წიგნი, ხოლო ლექსიკონები დარჩა დაუსრულებელი და არ გამოცემულა.

ქართული ენის ორენოვანი ლექსიკონები XVIII საუკუნეში

გორელი ანონიმის იტალიურ-ქართული ლექსიკონი

ბერნარდო ნეაპოლელის ლექსიკონის შექმნიდან თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ, გორში უცნობმა იტალიელმა მისიონერმა შექმნა იტალიურ-ქართული ლექსიკონი. აღნიშნული ლექსიკონი, ისევე როგორც ბერნარდო მარია ნეაპოლელის ლექსიკონი, წიგნად არ გამოცემულა და ხელნაწერის სახით საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტშია დაცული.

გორელი ანონიმის ლექსიკონი შეისწავლა თედო უთურგაიძემ და ნატალია ორლოვსკაიამ. ლექსიკონის შექმნის თარიღად 1724 წელი მიიჩნევა, ვინაიდან, თავად ხელნაწერს ეს თარიღი აქვს მითითებული. გორული იტალიურ-ქართული ლექსიკონის ავტორი გრამატიკულ ნაწილში მიჰყვება მაჯოს გრამატიკას, ხოლო ლექსიკურ ნაწილში ნეაპოლელის ლექსიკონებს. როგორც ჩანს, ის უკეთ ფლობდა ენას, ვიდრე ბერნარდო ნეაპოლელი, რადგან გორული იტალიურ-ქართული ლექსიკონი უფრო სრულყოფილია. თ. უთურგაიძე აღნიშნავს, რომ ზმნათა დახასიათება ამ ლექსიკონში უფრო სრულია, ვიდრე ეს იყო ბერნარდოს ლექსიკონში

და გარდა ამისა გორულ ლექსიკონს წამმდგარებული აქვს ქართული ენის გრამატიკული აღწერა, რომელიც ასევე არ ჰქონდა ბერნარდოს ლექსიკონებს. სახელი ამ ლექსიკონში 6 ბრუნვის ფომითაა წარმოდგენილი, მაგრამ ყველაზე დიდ ყურადღებას ლექსიკონში იპყრობს ზმნის უღლების ფორმების წარმოდგენის პრინციპი.

ნიკოლას ვიტსენისა და ალექსანდრე ბაგრატიონის ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი

1705 წელს ნიკოლას ვიტსენმა გამოაქვეყნა წიგნი ”ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ თათრეთი”, რომლის 506-516 გვერდებზე არის ”ქართული ანუ იბერიული ენის სიტყვების ჩამონათვალი”, ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი. მისი ავტორები არიან ნიკოლას ვიტსენი და ალექსანდრე ბაგრატიონი.

ცნობილია, რომ ალექსანდრე ბაგრატიონი მეგობრობდა პეტრე პირველთან და მასთან ერთად მოგზაურობდა სხვადასხვა ქვეყანაში. ალ. ბაგრატიონი მეფესთან ერთად იყო ჰოლანდიაშიც საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში. წამოსვლის წინ კი პეტრე პირველმა ნება დართო მას დარჩენილიყო ჰოლანდიაში და შეესწავლა სამხედრო საქმე.

ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი მცირე მოცულობისაა, სულ რაღაც 904 სიტყვისგან შედგება. ლექსიკონი თავისთავად უაღრესად მნიშვნელოვანია რამდენიმე მიზეზის გამო. უპირველეს ყოვლისა, ეს ლექსიკონი განეკუთვნება მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისს და ამ პერიოდის ქართული ენა არც ისე განებივრებულია ლექსიკონებით. ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონი ერთ-ერთი პირველი ორენოვანი ლექსიკონია ჰოლანდიურ ენასთან მიმართებით. მეჩვიდმეტე საუკუნის ლექსიკონები, რომლებიც დღემდე ნაბეჭდი თუ ხელნაწერი სახითაა შემორჩენილი, ავად თუ კარგად, აღწერენ ქართულ ენას და გვამღევენ ქართული ენის შესატყვისებს უცხო ენაზე და ძირითადად ეს უცხო ენა იტალიური ენაა. ჰოლანდიურ-ქართული ლექსიკონის მანამდე არსებობის დამადასტურებელი არავითარი ფაქტი არ გვაქვს, ამდენად, აღნიშნული ლექსიკონი პირველია და ეს ზრდის მისადმი ინტერესს.

ჰოლანდიურ-ქართულ ლექსიკონში სიტყვები არც ანბანთრიგზეა დალაგებული და არც თემატურად. სიტყვები სამ სვეტადაა წარმოდგენილი: ჯერ ჰოლანდიური სიტყვებია, შემდეგ ქართული სიტყვების ტრანსლიტერაციაა ლათინური ასოებით და

ბოლოს ქართული თარგმანი.

მაგ.: **Een Mensch** katzi კაცი

Goed ketili კეთილი

De Liefde Sigvaruli სიყვარული

Een koei Puri ფური

Heilige Tzminta წმინდა და ა.შ.

ჰოლანდიურ-ქართულ ლექსიკონში ქართული სიტყვები ძირითადად სწორი ფორმითაა წარმოდგენილი განსხვავებით ადრინდელი ლექსიკონებისაგან. თუმცა, მიუხედავად ქართული სიტყვების სწორი ფორმებისა, ტრანსლიტერაციის წესები ყოველთვის არ არის გამართული. მაგ.:

Sanatiro სანადირო

Mopartzan მოპარსავ

Tviga ტვინი

Kpicheti კბილები

Pitezop ჰპატიჟობ

ლექსიკონში, როგორც აღინიშნა, შესულია 904 სიტყვა, რომელთაგან 856 ჩვეულებრივ სიტყვათა ჩამონათვალია, ხოლო დანარჩენი რიცხვითი სახელები და თვეების სახელებია. რიცხვითი სახელები მოცემულია ერთიდან ოცამდე თანმიმდევრობით, ხოლო შემდეგ ოციდან ასამდე ათეულები და ასიდან ათასამდე ასეულები. ასეულების ჩამონათვალს აკლია 600.

ქართული ენის ორენოვანი ლექსიკონები XIX საუკუნეში

XIX საუკუნეში ძირითადად რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ლექსიკონები იქმნებოდა. ამ პერიოდს განეკუთვნება ფრანგულ-ქართულ-რუსული ლექსიკონებიც. XIX საუკუნეში ორენოვანი ლექსიკოგრაფია განვითარების მწვერვალს აღწევს წინა საუკუნეებთან შედარებით. იქმნება ახალი ლექსიკონები არა მარტო ორენოვანი არამედ სამენოვანიც. გარდა ამისა, ჩნდება პირველი დარგობრივი ლექსიკონებიც. ამის მაგალითია რაფიელ ერისთავის მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამენოვანი ლექსიკონი.

XIX საუკუნეში ქართული ორენოვანი ლექსიკოგრაფია სრულიად სხვა სიმაღლეზე

აიყვანეს ნიკო და დავით ჩუბინაშვილებმა. ისინი კარგად იცნობდნენ არა მარტო ქართულ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებს და განსაკუთრებით საბას ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობას, არამედ ასევე რუსულ და ევროპულ ლექსიკოგრაფიულ პრინციპებსაც და ეს პრინციპები გადმოიტანეს და დანერგეს ქართულ ორენოვან ლექსიკოგრაფიაში.

ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში კარგად არის გამიჯნული სიტყვების პოლისემიური მნიშვნელობები, სალექსიკონო სიტყვა-სტატიებში მოცემულია საილუსტრაციო მასალა სიტყვის მნიშვნელობის უკეთ წვდომისათვის. საილუსტრაციო მასალას მითითებული აქვს წყარო, საიდანაც ეს საილუსტრაციო ფრაზა და წინადადება არის ამოღებული. ქართული ზმნების შემთხვევაში პრინციპად არის ქცეული მისი მასდარის ფორმით წარმოდგენა ლექსიკონში, რომელსაც მითითებული აქვს პირიანი ფორმა, რაც ასევე მნიშვნელოვანი წინ გადადგმული ნაბიჯია ქართული ზმნის ლექსიკონში წარმოდგენის პრინციპის თვალსაზრისით.

ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონები

ნიკო ჩუბინაშვილი XIX საუკუნის გამოჩენილი მთარგმნელი, არქეოლოგი და ლექსიკოგრაფი იყო. მისი ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა 1812 – 1825 წლებით არის დათარიღებული, ამ დროისათვის ნიკო ჩუბინაშვილს უკვე დამთავრებული ჰქონდა თავის ქართულ-რუსულ და რუსულ ქართულ ლექსიკონებზე მუშაობა, მომდევნო წლებში კი მათ ავსებდა და რედაქტირებას უკეთებდა. ნიკო ჩუბინაშვილს ეკუთვნის ორი ლექსიკონი: „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ“ და „რუსულ-ქართული ლექსიკონი“. „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ“ პირველად 1961 წელს გამოიცა ალ. ლლონტის რედაქციით.

ნიკო ჩუბინაშვილი თავის ლექსიკონში სულხან-საბას ლექსიკოგრაფიული პრინციპების გამგრძელებელია. საბა, როგორც ჩანს, ნიკო ჩუბინაშვილისთვის იყო ადამიანი, რომელმაც ქართულ ლექსიკოგრაფიას საფუძველი ჩაუყარა და ძალიან მყარი საფუძველიც.

ნიკო ჩუბინაშვილი წინასიტყვაობაში თავის ლექსიკონს უწოდებს „საბა-სულხან ორბელიანისაგან შეთხზულს და მცირედ გამართულს სისტემისაებრ მისისა“ და დეტალურად განიხილავს საბას ლექსიკონისთვის დამახასიათებელ დადებით და

უარყოფით მხარეებს.

ნიკო ჩუბინაშვილის ქართული ლექსიკონი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონია, რომელსაც სათაურშივე აქვს მითითება, რომ არის რუსული თარგმანებით, თუმცა არის სიტყვები, რომლებსაც აქვთ ქართული ასოებით ჩაწერილი თურქული, არაბული, სომხური და სხვა ენების თარგმანებიც, მაგ.:

აქიმი მკურნალი, лекарь, медик (ვეფხისტ. 348), თ. ჰაქიმ, ჰეკიმ [არაბ.].

პეპელა (მწერ.) მწერი დიდროვან ფრთებიანი და ჭრელი, бабочка, თ. ფარვანა [სპ.].

სიტყვის პოლისემიური მნიშვნელობები ერთმანეთისაგან ორი დახრილი ხაზითაა (/) გამოყოფილი. მაგ.:

დაშავება (დავაშავებ) გაშავება, შავად შექმნა, чернить, сделать черным. // შეცთომა, შეცოდება (ნახე დამნაშავე, ვეფხისტ. 741) провинить, -ся. // (დავაშავებ, დავშავდები) გვამის ასოს მოკლება, изувечить, -ся.

ემბაზი საბანელი ჭურჭელი (გამოს. 3,18,28), умывальница, // საეკლესიო ჭურჭელი, რომელსა შინაცა მღუდელი სამგზის შთაფლავს წყალში ნათლისღებადსა (შავთ. 99), купель для крещения.

რაც შეეხება ნიკო ჩუბინაშვილის მეორე ლექსიკონს, ეს ლექსიკონიც გამოიცა ალექსანდერ ღლონტის რედაქციით ორ ტომად. პირველი ტომი, ასოები A-H, გამოიცა 1971 წელს, ხოლო მეორე 1973 წელს. ეს ლექსიკონი არსებითად იგივე პრინციპებითაა შედგენილი.

დავით ჩუბინაშვილი ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი

XIX საუკუნის ქართული თარგმნითი ლექსიკოგრაფიისათვის ასევე მნიშვნელოვანი ფიგურაა დავით ჩუბინაშვილი, ქართველი ენათმეცნიერი, ლექსიკოგრაფი, ლიტერატურათმცოდნე.

დავით ჩუბინაშვილმა 1840 წელს გამოსცა ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი, ხოლო 1846 წელს რუსულ-ქართული ლექსიკონი. "საუნჯე ქართული ენისა" – ასე უწოდა დავით ჩუბინაშვილმა თავის სამეცნიერო ლექსიკონს.

დ. ჩუბინაშვილის "საუნჯე ქართული ენისა" ბევრად განსხვავდება საბასა და ნიკო ჩუბინაშვილის ნაშრომებისაგან. განსხვავება უპირველეს ყოვლისა შეეხება

მოცულობას, საბას ლექსიკონში შეტანილია 17 000 სიტყვა, ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში – 13 500-ზე მეტი. დ. ჩუბინაშვილის "საუნჯეში" შეტანილია 21 223 სიტყვა, ხოლო გადამუშავებულ გამოცემაში 33 400 სიტყვა. დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონი აღსანიშნავია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში ასახვა პოვა ქართული ლექსიკის განვითარებამ. იმ პერიოდის ქართულ მწერლობაში შემოვიდნენ ახალი მოღვაწეები: გიორგი ერისთავი და დანიელ ჭონქაძე, ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი და ნიკო ნიკოლაძე. შეიქმნა პერიოდული გამოცემები, გამოიცა მრავალი მხატვრული ნაწარმოები, ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლები. ამ მდიდარმა მასალამ ასახვა პოვა დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში, რაც მეტად მნიშვნელოვანი იყო.

რამდენიმე სიტყვა-სტატია ლექსიკონიდან:

ლესვა (ვლესავ), v.a. вострить, aiguiser, randre pointu, emoudre. – კბილებისა, острить зубы, aiguister les dents. (ვილესები), v.p. востриться, etre aiguise.

მიგებება (მივეგებები), v.n. встречать, йдти кому на встречу, rencontrer, aller a la rencontre. (მივაგებებ), v.a. посылать кого на встречу къ кому; или выносит что на встречу кому, envoyer une personne ou prendre une chose pour la porte a la rencontre de qq.

მიერთება (მივერთდები), v.i. присоединяться, se reunir, s'admettre. (მივაერთებ), v.a. присоединять, reunir.

სიტყვებს ხშირად მითითებული აქვს სინონიმები, რომლებიც ანბანთრიგზეა დალაგებული. მაგ.:

ბალახი, трава, herbe, plante. **მოლი**, **მოლოქი**, **მდელო**, молодая зеленая травка, herbe verte et jeune. **ალერდი**, **იონჯა** – свежая трава, herbe fraiche. **თივა**, **სზნო**, foin. **მწვანილი**, **ბოსტნეული**, **მხალი**, **зелень**, **огородные овощи**, legume, herbe potagere.

ლექსიკონს ბოლოში დართული აქვს ქალისა და მამაკაცის სახელები, რომლებსაც მითითებულია აქვს სქესის გასარჩევად m. და f. მაგ.:

გიორგი, m. Георгій, George.

ელენე, f. Елена, Helene.

ნინო, f. Нина, Nina.